

Borecka, Irena

Piśmiennictwo popularnonaukowe w Polsce w latach 1918-1978

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 36/1, 187-190

1991

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PROGRAMY I ZAMIERZENIA BADAWCZE

Irena Borecka
(Biskupiec)

Piśmiennictwo popularnonaukowe w Polsce w latach 1918-1978

Zakres chronologiczny przedstawiony w tytule nawiązuje do poprzednich badań autorki przeprowadzonych na znacznie węższym tematycznie materiale źródłowym¹. Zakres ten i obecnie może stanowić uzasadnioną cezurę chronologiczną, nie tylko dlatego, że obejmuje pełne sześćdziesięciolecie. Również i z tego względu, iż w końcu lat siedemdziesiątych wraz z narastającym kryzysem ekonomicznym i społecznym znacznie spadła ilość publikacji popularnonaukowych. Lata późniejsze wykazują już zdecydowany regres takich publikacji wraz z zanikaniem różnorodnych form upowszechniania nauki.

Jeśli zaś chodzi o zakres tematyczny zainteresowań i badań autorki, to po penetracji piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży², zdecydowała się zająć całością piśmiennictwa popularnonaukowego. Ten obszar badań zyskał niekwestionowane uznanie w środowisku historyków nauki, a popularyzację (upowszechnianie) nauki słusznie włączono na stałe do problematyki badawczej historii nauki³.

Lata 1918 - 1939, a następnie lata powojenne wymagają szczegółowej charakterystyki. Właśnie na ten okres przypada ukształtowanie się książkowego modelu popularyzacji nauki oraz szczególny wzrost publikacji popularnonaukowych. Rozprawa dotycząca kształcenia dorosłych w Polsce w okresie międzywojennym pominęła zagadnienie popularyzacji nauki⁴.

Celem tej wypowiedzi jest przedstawienie kilku propozycji ujęcia problematyki piśmiennictwa popularnonaukowego w przyszłej monografii tego piśmiennictwa. Wypowiedź ma charakter dyskusyjny.

Wymieniony w tytule okres obejmuje dwie epoki: czasy II Rzeczypospolitej i PRL. W obu tych epokach piśmiennictwo popularnonaukowe było intensywne i miało pewne cechy podobne a nawet wspólne, ale trzeba je rozpatrywać oddzielnie.

Rozpocząć trzeba od odpowiedzi na pytanie, dlaczego zajmujemy się tylko piśmiennictwem będącym jedynie częścią procesu popularyzacji nauki. Piśmiennictwo jest formą popularyzacji najbardziej trwałą, uchwytną dla badań, zawiera w sobie wszystkie

1 Chodzi o nieopublikowaną pracę doktorską autorki *Przyrodnicza książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1918-1978*. Praca ta powstała w 1982 r. Maszynopis pracy jest przechowywany w Bibliotece IHNOiT PAN.

2 Zob. I. Borecka: *Pierwsze książki popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1987 nr 3-4, s. 735 - 743.

3 L. Zasztowt: *Popularyzacja nauki w Królestwie Polskim 1864 - 1905*. Wrocław 1989

4 J. Sutyła: *Miejsce kształcenia dorosłych w systemie oświatowym II Rzeczypospolitej*. Wrocław 1982. Autorka tej pracy nie zajmowała się piśmiennictwem popularnonaukowym, ale na s. 25 stwierdziła: „Elementarnym środkiem umożliwiającym uzupełnienie wiedzy ogólnokształcącej, fachowej, obywatelskiej oraz środkiem udostępniającym kulturę była książka.”

charakterystyczne znamiona popularyzacji, a ponadto wiele inicjatyw pierwotnie niepiśmienniczych (wykłady, odczyty) później było ogłaszane drukiem.

Wyjaśnienia wymaga również posługiwanie się tutaj terminem „popularyzacja nauki”. Znaną jest opinia, że jest to termin już przebrzmiały, niestosowny do sytuacji w czasach współczesnych. W kompetentnym opracowaniu sprzed lat dwudziestu czytamy co następuje. „Popularyzacja należała do zadań epoki, w której nauka wytwarzana przez grupę uczonych przekazywana była w określonych rozmiarach społeczeństwu do wiadomości i stosowania. Upowszechnianie nauki jest zadaniem epoki, w której rozwój nauki - zwłaszcza w niektórych dziedzinach - jest wynikiem współdziałania pracowników naukowych z szeroką rzeszą praktyków, których codzienne doświadczenia mogą przybierać postać naukowego eksperymentu. W tej sytuacji słusznie przestajemy mówić o popularyzacji nauki, a zaczynamy widzieć nową problematykę jej upowszechnienia”⁵. Niemniej termin „popularyzacja” utrzymuje się nie tylko w mowie potocznej, ale również w wypowiedziach specjalistycznych. Nie zanikł również typowy proces popularyzacyjny - prezentowanie najnowszych osiągnięć przez twórców nauki i zawodowych popularyzatorów tej części społeczeństwa, która z nauką nie jest związana.

Działalność popularyzacyjna, a szczególnie piśmiennicza, z lat 1918 - 1939 jest na ogół mało znana i rzadko badana. Wiadomo, że w tym okresie było grono znakomitych popularyzatorów - twórców nauki i nauczycieli-praktyków, że szybko przenoszono na grunt polski najwybitniejsze osiągnięcia nauki światowej tłumacząc odnośne dzieła bądź analizując nowe teorie, że istniały poczytne serie wydawnicze popularnonaukowe. Można przypomnieć najważniejsze fakty. Już w 1921 r. wydano w przekładzie polskim popularną broszurę Alberta Einsteina⁶. Teoria względności budziła duże zainteresowanie wykształconego społeczeństwa i fizycy polscy (wówczas bardzo nieliczni) starali się w odczytach i otwartych wykładach uniwersyteckich wytłumaczyć zasady tej trudnej teorii. Podobnie było z innymi teoriami fizykalnymi. Do kanonu „klasyki” polskiej literatury popularnonaukowej weszła książka Leopolda Infelda ukazująca nowe możliwości nauki w XX wieku⁷. Tak samo rzecz się miała z biologią. Znakomitym popularyzatorem był profesor biologii Jan Dembowski. Jedną z jego książek uznana została za najlepszą polską książkę popularnonaukową w okresie międzywojennym⁸. Znany matematyk Hugo Steinhaus ogłosił dwie książki popularnonaukowe⁹. Popularyzatorów utalentowanych rekrutujących się z szeregów nauczycielskich były dziesiątki.

Do osiągnięć piśmiennictwa popularnonaukowego zaliczyć też trzeba pięć tomów encyklopedii specjalnie redagowanej w taki sposób, aby „dostępnie, łatwo, zajmująco” (a więc zgodnie z założeniem popularyzacji) ukazać najnowsze osiągnięcia nauki, techniki i cywilizacji¹⁰.

-
- 5 *Upowszechnianie nauki i zainteresowanie nauką*. Praca zbiorowa pod red. T.Cieślaka i J.Kubina, Wrocław 1971 s. 31.
 - 6 A.Einstein: *O szczególnej i ogólnej teorii względności*. (Wykład przystępny). Z upoważnienia autora przełożył J.T. Huber, Lwów 1921.
 - 7 L. Infeld: *Nowe drogi nauki. Materia - promieniowanie*. Warszawa 1933.
 - 8 J. Dembowski: *Historia naturalna jednego pierwotniaka jako wstęp do biologii ogólnej*. Warszawa 1924.
 - 9 H.Steinhaus: *Czym jest a czym nie jest matematyka*. Lwów 1938.
 - 10 *Świat i Życie. Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury*. Red. naczelny Z.Łempicki, Lwów - Warszawa 1936. Encyklopedia zawierała obszerne hasła rzeczowe pisane na ogół przez wybitnych uczonych i praktyków - specjalistów w wielu dziedzinach wiedzy.

Przechodząc do konkretnych zadań badawczych, wymienić trzeba ściślej określenie cech charakterystycznych piśmiennictwa naukowego i popularnonaukowego. Określenie cech charakterystycznych obejmować powinno nie tylko dobór i układ treści, styl wypowiedzi, ale również cechy typowo księgoznawcze. Właśnie one w dużej mierze określały ówczesny model książkowy popularyzacji nauki. W okresie międzywojennym wykształcił się pewien typ książki popularnonaukowej zróżnicowanej według poziomów odbiorców. Typ ten był kontynuowany jeszcze przez jakiś czas po roku 1945, kiedy pisało i publikowało jeszcze grono przedwojennych autorów - popularyzatorów.

Z innych zadań badawczych dotyczących okresu 1918-1939 wymienimy potrzebę ustalenia ilości serii wydawniczych, ilości tytułów, wysokości nakładów. Należy określić „rozrzut tematyczny” popularyzacji. Nie wiadomo bowiem dokładnie, czy więcej pisano o nowościach naukowych w fizyce, biologii czy humanistyce (np. archeologii). Nie są znane bliżej wszystkie założenia programowe oraz intencje i motywacje pisarstwa popularnonaukowego.

Wiadomo, że ówczesna popularyzacja miała rozszerzać „wiedzę programów szkolnych” i uzupełniać ją wobec bardzo szybkiego przyrostu wiedzy naukowej na świecie. Nie można mylić tej działalności z pisarstwem o charakterze oświatowym, przeznaczonym z reguły dla ludzi dorosłych uzupełniających wykształcenie w zakresie szkoły podstawowej lub średniej.

Wiadomo również, że założeniem pisarzy-popularyzatorów było pisanie przystępne (czyli zrozumiałe dla czytelników nie mających specjalistycznego przygotowania) i zajmujące (czyli ciekawe, bez wykładowej, szkolnej sztywności i schematyzmu).

Ale dotychczas nie zestawiono wszystkich cech właściwych dla piśmiennictwa popularnonaukowego tego okresu, brak jest charakterystyki autorów - popularyzatorów, brak też podsumowania osiągnięć i niedostatków.

Okres drugi, po roku 1945, odznaczał się dużą dynamiką rozwoju różnych form popularyzowania nauki, w tym także piśmiennictwa. Symbolem tego rozwoju było Wydawnictwo „Wiedza Powszechna” powołane specjalnie w celu publikowania książek popularnonaukowych z różnych dziedzin nauki. Wydawnictwo to ogłosiło wiele tysięcy tytułów książek.

Działalność popularyzacyjna tego okresu była już badana, ale do pełnego obrazu jeszcze daleko. Aby taki obraz uzyskać trzeba odpowiedzieć na kilka pytań. Przede wszystkim należy ustalić co powojenna popularyzacja przejęła z okresu poprzedniego i jakie nowe formy popularyzacji zostały wprowadzone później. Trzeba też określić ogólny model piśmiennictwa popularnonaukowego tego okresu, który ustalił się w latach sześćdziesiątych. Model ten obejmował określone preferencje tematyczne, kierunki interpretacji, układy treści i kompozycji, stylistykę, a także wyposażenie zewnętrzne książek popularnonaukowych.

Należałoby również dokonać przeglądu ilościowego publikacji, scharakteryzować serie wydawnicze i środowiska popularyzatorów, podjąć próbę ustalenia rzeczywistego zasięgu oddziaływania społecznego literatury popularnonaukowej. Niewątpliwie najtrudniejszym zadaniem autora przyszłej monografii będzie ocena dorobku lat 1945-1978. Obok znanych osiągnięć, popularyzacja popełniła w tym okresie wiele oczywistych błędów przede wszystkim w doborze tematyki i jej interpretacji.

Dystans jaki nas oddziela od tego okresu, dystans wymierny nie tylko w latach, ułatwi z pewnością taką ocenę.

Artykuł wpłynął do Redakcji w październiku 1990 r.

